

KETENCİZADE MEHMET RÜŞTÜ’NÜN GÜZ DESTANI VE ERZURUM HALK KÜLTÜRÜ İLE İLGİLİ BAZI TESPİTLER

Dilaver DÜZGÜN

GİRİŞ

Ketencizade Mehmet Rüştü Efendi, 1834 yılında Erzurum’da doğmuştur. Babası Rizeli Bekir Efendi, keten bezi ticaretiyle uğraştığı için Mehmet Rüştü, Ketencizade lakabıyla anılmış, kendisi de şiirlerinin çoğunda “Ketencizade” mahlasını kullanmıştır. 25 Mayıs 1916 tarihinde vefat etmiştir.

Ketencizade hakkındaki ilk araştırmalar, Cemaleddin Server Revnakoğlu tarafından yapılmıştır. Revnakoğlu’nun araştırmaları, çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Bu konuda en kapsamlı araştırmanın sahibi ise Naci Elmalı’dır. Elmalı, şairin 150. doğum yılına rastlayan 1984 yılında “Erzurumlu Ketencizade Mehmet Rüştü Efendi” adlı eserini yayımlamıştır. Şairin hayatı, sanatı ve kişiliği hakkında geniş bilgilerin yer aldığı bu eserde Ketencizade’nin divanı ve mevlidine yer verilmiş, ayrıca bazı levhaları da esere eklenmiştir.

GÜZ DESTANI

Ketencizade’nin “Güz Destanı” veya “Mesarif Destanı” adıyla bilinen ve aruzun *Failatün Failatün Failatün Failün* kalıbıyla yazılan ünlü şiiri, yaşadığı dönemin Erzurum’undaki halk hayatını çeşitli yönleriyle dikkatlere sunması bakımından önemlidir. Şiirin yazılış tarihini bilmiyoruz. Ancak, şairin doğum ve ölüm tarihlerinden, şiirdeki bazı ipuçlarından yola çıkarak Güz Destanı’nın XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında yazıldığını tahmin edebiliyoruz. Yani, günümüzden yaklaşık bir asır önceki halk hayatı, şiire yansımış demektir.

Mevsimi geldi efendi, git pelit al, dal da al

Çam, kavak, sorhun, tezek, saçma dahi herhalde al

Tuz, çadır, peynir, güzel yaprak bu günlerde gelir

Bir kuru tatlı erik, hurma ile yağ, bal da al

Sebze, kişmiş, badem içi, fındık içi çok getir

Köme, pestil, bamyaya bak her ne var bakkalda al

İki yüz batman kadar un parası ver köylüye

Gendime, bulgur da gelsin, mercimek, şalgam da al

İşine elbette âdem ihtiyat etmek gerek
Hasılı tut pendimi, kurbanlığı Şevval'da al

Et gelince zerzevat günden güne elbet gelir
İki yük âlâ pirinç alınca bir gırbal da al

Âdeme bir şan imiş ahırda hayvan beslemek
Adımız var, şanımız var bari birkaç mal da al

Ot, saman, yonca ile arpa alınca dikkat et
Üç sepet, iki kürek, ahır yüzüne sal da al

At, katır, merkep, öküz lazımsa ihmal eyleme
Bir çekiç, bir kerpeten, çokça döğülmüş nal da al

İki top çilvari, üç top basma, on el havlusu
Üç tulum, beş top gezi, lahuri bir top şal da al

Vakıa bunlarsız olmaz bir çiçek gördüm bugün
Çarşıya git bir sual et, bul anı dellal da al

Bir kazan, iki soba, bir lamba, üç çay güğümü
İki-üç seccade, iki halı, üç mangal da al

Biz de inci var velakin az olunca ar olur
Şimdilik çok istemem bundan otuz miskal da al

Otuz altı tane altun, top dahi lazım bize
İki altun kordela saat, kıza halhal da al

“Ya bize çarşaf” dedi, “âlâsı yok burda” dedim
Otuz altun Bağdad'a ba-posta et irsal da al

Küp, güveç, çömlek, çanak, fincan, tabak, su bardağı
Bir fiçı gaz, çokça boru, kapıya mandal da al

Pek ucuz bir makine gördüm piyango malıdır
Nerde ise oğlanı ardınca anın sal da al

Kakula, tarçın, biber, hem zencefil malumunuz
Çay, şeker daim alırsın bak da o emsalde al

Çok makarna ile güllaç ve şurup, şehriyye hem
Her zaman lazım bize attardan tutkal da al

Evdeki, hariçteki hizmetçiler muhtaçtır
Her ne isterlerse sor da, onlara partal da al

Bunca eşyayı kim alsın, kuvvetim yoktur dedim
“Mollalar gelsin efendi, bir iki hammal da al”

Neyleyim bilmem iki cebimde yoktur bir beyaz
Bu hayal mekkâresi ikdam eder ki al da al

Elde para yok ise eşyaları, ahzetmeğe
Eyleyip dâinleri temin biraz imhal da al

Parasız ancak bu alemde günah almak olur
Para yoktur söylesem havf eylerim, der “çal da al”

Kim güvensin bu cihanda bir tıfil oğlum da yok
Dedi “sıdk ile Hûda’dan isteyip etfal da al”

“Bu kadar masraf ne kâr ile olur” sordum, dedi:
“Doktor ol, ya avukat, ya dağda ol kattal da al”

Dedim ikbalim olaydı gelmez idim âleme
Dedi “Ömründe yalan söyleme ikbal de al”

“Ah” dedim “halim yaman” dedi ki “tut rah-ı rıza,
“Lutf-ı Hak’la himmet-i peygamberi hoş-hal da al”

“Kesb-i rahat etmeğe alemde yol yok mu” dedim
Dedi “terk-i rahatı dünyada kıl ikmal de al”

“Bildiği halde gönül o rahatı almaz” dedim
“Hakk’a yalvar” dedi, “Hak kılsın anı meyyal da al”

Ey civan ergenliğin bil kadrini, rahat yaşa
Ben de bir iş isterim dersen bu bahre dal da al

Bulmak istersen eğer Rüşdi meta-ı izzeti
Kendini genc-i kanaat içre kıl idhal da al

Lutfuna mazhar buyur Yarab Ketencizâdeyi
Cürmünü meccânen affet koyma bu işgalde al.

ŞİİRİN MUHTEVASI

Şiiri muhteva yönünden üç bölümde ele almak mümkündür.

Birinci bölümde, eski yaşam tarzının vazgeçilmez bir parçası olan ve güz aylarında temini geleneksel hale gelen ev ihtiyaçları sıralanmaktadır. Bu ihtiyaçlar, yine eski yaşam tarzının bir sonucu olarak evin hanımının ağzından dile getirilmektedir. Bey ise sıralanan ihtiyaçlara muhatap olan kişidir. 20 beyit uzunluğundaki bu bölümde ihtiyaçlar, 91 madde halinde sunuluyor

10 beyitten oluşan ikinci bölümde karşılıklı konuşmalar yer alıyor. Hanımın, bir kısmı lükse ve israfa kaçan istekleri karşısında şaşkına dönen şair, eşine birtakım sorular yöneltir, özellikle bu ihtiyaçların nasıl temin edilebileceğine dair çözüm yolları aranır.

Üçüncü ve son bölümde yer alan üç beyitten ilki gençlere öğüt, ikincisi şairin kendi kendine nasihat, diğeri ise Allah’a yakarıştan ibarettir. Bu son bölümde Ketencizade, bir kısmı zorunlu ihtiyaç, bir kısmı da müsrif bir hanımın fantezileri olarak karşısına çıkan masraflı görünce gençlere bekârlığın kıymetini bilmelerini öğütler ve sıkıntılardan kurtarması için Allah’a yakarıştta bulunur.

ŞİİRDE YER ALAN HALK KÜLTÜRÜ UNSURLARI

Yapı türleri: Şiirde sanayileşmemiş bir kent ve çevre köylerle kaynaşmış bir sosyal hayat dikkatlere sunulmaktadır. Oturulan evin mimari özelliklerinden söz edilmiyor. Evin yanında bir ahır söz konusu. Ahırın yapımında kullanılan “sal”dan bahsediliyor. “Ahır yüzüne sal da al” sözlerinden, ahırın zemini için sal taşların kullanıldığı anlaşılıyor.

Aydınlanma-Isınma: Aydınlanma araç-gereçlerinden gazyağı, boru ve lamba isimleri geçiyor. Aydınlanma için gaz lambası kullanıldığı anlaşılıyor. Isınma aracı olarak da soba kullanılmaktadır. “Bir kazan, iki soba, bir lamba, üç çay güğümü” dizesi, kış aylarında Erzurum evlerinin geleneksel yapısını bir yönüyle dikkatlere sunuyor.

Şiirin yazıldığı dönemin Erzurum’undaki yakacak ihtiyacı, ilk mısralarda dile getiriliyor. Bunlar, pelit, çam, kavak ve sorhun gibi ağaçlarla tezek ve saçma gibi hayvan gübresinden yapılan yakacaklardır.

Taşımacılık: Şehir içinde hamallar, fazla ağır olmayan eşyaların taşınmasında yardımcı olmaktadır. Şairin “bu kadar eşyayı nasıl taşıyacağım” sorusuna hanım, şu cevabı vermiştir: “Mollalar gelsin efendi, bir iki hammal da al.” Ahırda beslenen hayvanlar içinde at, katır, merkep de yer almaktadır. Bu hayvanların gücünden yararlanıldığı düşünülürse taşımacılıkta hayvanların önemli bir fonksiyona sahip olduğu anlaşılır. Bunlardan öküz, kağrı ile kullanılmakta, at, katır, merkep ise sırtlarına konulan semere yüklenmek suretiyle taşımacılıkta kullanılmaktadır. Ayrıca at ve bazen de katır ve eşek, insan taşımakta binek aracı olarak görev yapmaktadır.

Hayvancılık: “Âdeme bir şan imiş ahırda hayvan beslemek” dizesinden anlaşıldığı kadarıyla hayvan beslemek, ekonomik yeterliğin bir göstergesi olarak sayılmaktadır. Şiirde önce hayvanlar için gerekli yiyecekler sayılmış: ot, saman, yonca, arpa. Bu hayvan yiyecekleri, o dönemde sanayi ürünlerinin henüz hayvancılıkta kullanılmadığını gösteriyor. Daha sonra, ahırda kullanılan eşyalardan sepet ve kürek ihtiyacı dile getirilmiş. Hayvan türlerinden at, katır, merkep ve öküz, gücünden yararlanan hayvanlardır. Gerek küçükbaş hayvanların hiçbirinden bahsedilmemesi, gerekse büyükbaş hayvanlardan manda, inek gibi türlere yer verilmemesi, sadece taşımacılıkta kullanılan hayvanların beslendiğini ortaya koymaktadır. Şair, hayvan adlarını sıraladıktan sonra, bunlar için lazım olan araç-gereci şöyle belirtmektedir: “Bir çekiç, bir kerpeten, çokça döğülmüş nal da al.”

Beslenme: Ahırda beslenen hayvanlardan herhangi bir ürün elde etme söz konusu değildir. Hayvansal ve bitkisel ürünlerin üretimi köylü tarafından yapılmakta, köylü malını şehirde pazarlamaktadır. Şiirde hayvansal besinlerden yağ, bal, peynir ve et gündeme geliyor. Bitkisel besinlere daha fazla yer verilmiş: un, gendime, bulgur, mercimek, pirinç, makarna,

şehriye, güllaç, şurup, şalgam, çadır, yaprak, erik, hurma, kişmiş, badem içi, fındık içi, köme, pestil. Baharat olarak kakula, tarçın, zencefil ve biber adlarına rastlıyoruz. Ayrıca, çay ve şeker de evin vazgeçilmez besin maddeleri arasındadır. Bu besin maddelerinden çadır, yaprak ve peynir gibi yiyecekler, turşu veya salamura yapmak suretiyle saklanır.

Mutfak araçlarının bir kısmı, küp, güveç, çömlek, çanak gibi topraktan yapılanlardır. Diğerleri ise tabak, su bardağı, fincan, güğüm ve tulumdur.

Ölçme-tartma birimleri: Bazı gıda maddeleri, “at yükü”, “katır yükü”, “eşek yükü” biçimlerinde adlandırılan bir ölçü ile alınıp satılmaktadır. Tartı birimi olarak “batman” geçiyor. “İki top çilvari”, “üç top basma” ifadelerinden, giysi yapımında kullanılan tekstil ürünlerinin top işi satın alındığını anlıyoruz. Ziyet eşyalarında “miskal”, tartı birimi olarak karşımıza çıkıyor.

Giyim-kuşam-süs: Kadın giyimi ve süslenme unsurları olarak çarşaf, basma, lahuri şal, inci, kurdeleli saat ve halhal gündeme geliyor.

Zanaat ve Meslekler: Topraktan yapılan mutfak eşyaları ve mangal, halk zanaatlarıyla ilgili ipuçlarıdır. Dönemin mesleklerinden doktorluk, avukatlık, aktarlık ve nalbantlık da şiirde söz konusu ediliyor.

SONUÇ

Bir asır öncesinin Erzurum kenti hakkında önemli ipuçları veren Güz Destanı, yazıldığı dönemin halk hayatıyla ilgili bazı ayrıntıları gözler önüne sermektedir. Soğuk iklimin egemen olduğu Erzurum’da yakacakla ilgili gereçleri, buna bağlı olarak kış gecelerinin sobalı odalarda geçen sohbetli saatlerini satır aralarından çıkarmak mümkündür. Sanayileşmemiş bir kentin geleneksel üretim ve tüketim biçimleri, pazarlama yöntemleri, beslenme alışkanlıkları şiirin farklı dizelerinde dikkatlere sunulur. Ev ihtiyaçları sıralanırken bunların abartılı bir biçimde verildiğini görüyoruz. Şiirden anlaşılıyor ki ihtiyaçların sınırsızlığı, buna karşılık geçim koşullarının ağır oluşu, bir asır, bir buçuk asır önce yaşayan insanların da yakındığı problemler arasında yer alıyordu.

(Çizgi, sayı: 16, Ocak-Şubat 2005, s. 25-27)